

POESIA ÈPICA: HOMER

Es pot definir una epopeia o obra èpica com una composició poètica en versos regulars de caràcter narratiu, que celebra personatges i accions heroics extrets de la història o de la llegenda.

La *Iliada* és l'obra més antiga que es conserva de la literatura grega i, per tant, de la literatura occidental. És encara l'obra d'una època primitiva, però ja s'hi troba, en aquesta i a l'*Odissea*, algunes de les constants del pensament grec posterior, principalment un primerenc humanisme, puix que ja són presents la idea de comprendre el món en termes humans i la idea que el sofriment és el destí de l'home i que aquest l'ha d'acceptar. Al contrari que d'altres mitologies, l'homèrica està centrada en els herois més que en el déus, que, per altra banda, apareixen completament antropomòrfics. Homer era considerat pels mateixos grecs com l'educador de Grècia, i la seva influència no solament es va deixar sentir al llarg de tota l'antiguitat clàssica sinó que també s'ha perllongat a l'edat moderna.

La qüestió homèrica

A l'antiguitat no hi havia cap dubte que la *Iliada* i l'*Odissea* havien estat escrites per un poeta anomenat Homer, de la vida del qual circulaven diferents versions, en molts aspectes contradictòries. Al segle XVIII es va començar a dubtar fins i tot de la seva existència, ja que un seguit de contradiccions, inconseqüències i repeticions feien pensar que els poemes homèrics no eren obres unitàries amb un sol autor:

- contradiccions:
 - de llengua: Homer fa servir formes de diversos dialectes,
 - d'estil: es donen diferències d'estil massa grans per a un mateix autor,
 - de la cultura material: en Homer apareixen elements d'èpoques diverses; per exemple hi trobem armes de bronze i de ferro, enterrament per inhumació i per cremació,
 - de l'argument: un cas extrem és el de Pilèmenes, un guerrer de la *Iliada* que mor i que més endavant reapareix viu.
- repeticions: sovint es repeteixen molts versos i expressions al llarg del poema, de vegades fins i tot escenes senceres, per exemple en descriure el sacrifici d'un animal o com un guerrer es prepara per al combat.
- defectes de composició: en ocasions el poeta sembla oblidar-se del pla que ha estat anunciat o del que ha passat abans. Així, en el primer cant de la *Iliada* Zeus decideix deixar guanyar els troians perquè els grecs s'adonin com els perjudica la retirada d'Aquil·les, però fins al VIII

els grecs segueixen vencent. Es dona una altra incoherència quan a la *Iliada* un dia es dina dos cops.

Les teories que, basant-se en aquestes inconseqüències, negaven, sobretot durant el segle XIX i principis del XX, la unitat dels poemes homèrics, es poden aplegar en dos grups:

- Les teories d'ampliació defensaven la idea que a un poema original, d'extensió reduïda, altres poetes hi havien anat afegint noves parts.
- Les teories de compilació sostenien que la *Iliada* i l'*Odissea* havien nascut amb la unió de petits poemes independents. Això creien els romàntics, que els veien com una mostra de poesia popular.

Els poemes homèrics dins l'èpica oral

Actualment, gràcies a la comparació amb altres èpiques encara vives a començament de segle, s'ha arribat a la conclusió que els poemes homèrics no són simplement l'obra d'un autor, sinó que són també el resultat final d'una llarga tradició de poesia oral, tal com demostra el seu sistema de composició, anomenat dicció formular. En efecte, les dues terceres parts dels versos homèrics són fórmules, grups fixos de paraules, d'un determinat valor mètric i d'extensió variable –poden ser part d'un vers, un vers sencer o conjunts de versos–, que el poeta té en el seu repertori i que utilitza quan li convé. La majoria de fórmules es componen d'un nom amb un epítet i s'han de combinar amb una altra fórmula on hi hagi, per exemple, un verb. Per això els epítets són tan abundants i repetits. A més, com que no es col·loquen pel seu significat sinó per l'espai que cal omplir, no sempre són coherents amb el context.

Els aedes eren els qui feien i transmetien la poesia tradicional èpica. Es tractava de cantors professionals que anaven d'un lloc a un altre, llogats per cantar a les festes que se celebraven als palaus o a les places dels pobles. Acompanyant-se d'un instrument de corda, cantaven les gestes dels antics guerrers i faules mitològiques. Sobre unes línies generals de l'argument, recreaven els seus versos cada vegada de manera més o menys diferent, tot combinant la improvisació amb la memòria, ja que manejaven un cabdal èpic conegut i el sistema de fórmules, que els permetia construir els versos mecànicament. Per tant la vàlua del poeta no raïa en la seva originalitat sinó en la seva destresa per escollir la fórmula més encertada en cada cas i per presentar organitzadament el material tradicional. El tema que escollien de tot el material tradicional i el tractament que li donaven cada cop depenien de l'estat d'ànim del poeta o o del públic a qui es dirigia. L'aede tenia una certa llibertat per triar una versió de les diverses que existien, per abreujar o allargar algunes parts o fins i tot per innovar en la tradició.

Al segle VII aC la poesia èpica va deixar de ser cantada per aedes i va passar a ser recitada per rapsodes amb acompanyament musical. A més els rapsodes es diferenciaven dels seus predecessors perquè s'aprenien textos ja escrits de memòria, encara que de vegades hi introduïen certes modificacions. La *Iliada* i l'*Odissea* eren els poemes més recitats a les competicions de rapsodes que tenien lloc durant els festivals de cada ciutat. Se'n podia recitar un o més episodis o un poema sencer. En aquest darrer cas la recitació fàcilment s'allargava durant tres dies.

Els poemes homèrics van ser segurament compostos per escrit, i per tant deuen pertànyer al moment de transició en què l'èpica passa del cant i la improvisació dels aedes a la recitació dels rapsodes, que utilitzaven un text escrit per memoritzar-ho. De tota manera les tècniques que hi són emprades devien molt encara a la poesia oral que recull. Així es poden explicar les incoherències i altres defectes que s'hi han observat. En efecte, al seu caràcter pròxim a l'oralitat es poden atribuir les contradiccions de l'argument i els defectes de composició, errors fàcils de cometre per un aede acostumat a improvisar i a servir-se de diverses versions. Per altra banda, la dicció formular explica, a més de les tan nombroses repeticions, les contradiccions de llengua i cultura material:

- La llengua d'Homer no correspon al grec que s'hagués parlat enlloc ni en cap època determinada, sinó que és una barreja artificial d'elements procedents de diversos dialectes i diferents èpoques. La parla del poeta és sens dubte jònica, però manté moltes formacions artificials, molts eolismes i arcaïsmes perquè les formes jòniques que els haurien pogut substituir tenien un valor mètric diferent. Per tant la llengua homèrica s'ha format al llarg de moltes generacions d'aedes que parlaven diversos dialectes i que han anat acumulant nombrosos recursos per respectar el metre dels seus versos. Es dona fins i tot el cas que el poeta fa servir mots arcaïcs per a ell amb un significat equivocat. El món descrit per Homer tampoc no reflecteix una època concreta, sinó que recull elements de segles i orígens diferents.
- De fet, alguns motius pertanyents a la *Iliada* i a l'*Odissea* –per exemple la figura d'Aquil·les– provenen de la tradició indoeuropea, mentre que d'altres, com la baixada d'Odisseu (Ulisses) als inferns, procedeixen del Pròxim Orient i es remunten a la civilització sumèria (Mesopotàmia). Uns i altres tindrien, doncs, l'origen al tercer mil·lenni aC.
 - El tema central de l'*Odissea* –el retorn d'un heroi a la seva casa després d'una llarga absència i les proves que ha de passar per restablir la seva posició– no pertanyien originalment al món de l'èpica, com el de la *Iliada*, sinó que el personatge d'Odisseu era ja conegut en les rondalles populars, a l'Egeu, abans del segon mil·lenni aC, i ha estat afegit a l'epopeia en un moment tardà. L'aventura del ciclop Polifem i algunes més de l'*Odissea* també provenen dels contes populars.

- El record que manté d'objectes, costums, institucions i ciutats de la civilització micènica demostra que la tradició èpica era ja viva en època micènica, ja que, si bé han estat descoberts per l'arqueologia actual, un grec dels segles VIII i VII no els podia conèixer directament.
- La destrucció de Troia va tenir lloc a finals del segle XIII aC, però alguns objectes descrits a la *Iliada* aleshores eren ja obsolets, i per tant, Homer recull una èpica micènica fins i tot anterior a la guerra de Troia.
- Des de l'ensorrament dels regnes micènics, cap al 1200 aC, fins a la fixació per escrit dels poemes, pels volts del 700 a.C, els aedes de l'edat fosca i, en menor grau, de l'inici de l'edat arcaica van seguir transmetent el cabdal èpic, incorporant-hi, però, molts elements de la seva pròpia cultura: l'ús del ferro, la pràctica de la cremació, etc. On més forta és la influència d'aquests períodes és en la descripció de la societat, puix que els aedes tendien a descriure el passat remot en termes del seu propi entorn

L'autor

Tot i que Homer va partir dels materials èpics recopilats en segles de tradició oral, avui en dia no es dubta que la *Iliada* i l'*Odissea* són obres d'autor, tan originals com podien ser-ho i construïdes bàsicament sobre un pla premeditat i unitari. Ho prova l'organització del material en un conjunt coherent i travat o la sensibilitat que s'hi detecta.

El que sí que molts estudiosos posen en dubte és la relació entre la *Iliada* i l'*Odissea*. Les diverses teories oscil·len entre dos extrems:

- La *Iliada* i l'*Odissea* són obres de dos poetes diferents, tal com suggereixen les diferències de pensament, de cultura material i de context sociopolític que semblen indicar una redacció posterior per a l'*Odissea*.
- Tots dos poemes van ser redactats per un mateix autor. Les divergències entre l'un i l'altre són degudes o bé a la temàtica i als escenaris diferents o bé al fet que la *Iliada* és una obra més primerenca mentre que l'*Odissea* va ser composta a la vellesa.

Sobre l'autor o autors de la *Iliada* i l'*Odissea* les úniques dades són les que es poden extreure dels mateixos poemes:

- Procedeix de la Jònia, ja que el dialecte predominant és el jònic.
- Va compondre la *Iliada* poc abans del 700 aC, si tenim en compte dos factors. Primerament els elements culturals més tardans que presenta són de finals del segle VIII aC. En segon lloc, la

complexitat de la seva estructura i la seva llargària fan pensar que l'autor la va escriure, o almenys dictar, i l'alfabet va ser introduït a Grècia també cap a les darreries del segle VIII aC.

La *Ilíada*

El poema homèric de la *Ilíada* reuneix tot un seguit de material èpic sobre la guerra de Troia al voltant d'un episodi concret: la funesta ira d'Aquil·les, el principal heroi de l'exèrcit grec. Al novè any de la guerra de Troia, Aquil·les, enfurismat perquè Agamèmnon li ha pres l'esclava que era la seva part del botí, es retira del combat i demana a la seva mare Tetis que influeixi en Zeus perquè els aqueus –tal com són anomenats els grecs– siguin en endavant derrotats pels troians. Així espera aconseguir que Agamèmnon i els altres grecs li supliquin que torni a la lluita. Aquest pla es va complint amb tant d'èxit que Agamèmnon li ofereix donar-li l'esclava i, a més, una forta compensació. Tanmateix Aquil·les no en té prou per depositar la seva còlera. i els troians, comandats pel valeros Hèctor, segueixen vençant fins a arribar al campament i a les naus dels aqueus. Llavors Pàtrocle, el company més estimat d'Aquil·les, no resisteix veure els sofriments dels grecs i decideix combatre al seu costat. Aquil·les no solament li ho permet, sinó que fins i tot li deixa les seves pròpies armes. Això fa creure un i altre bàndol que Aquil·les ha tornat a la guerra i ajuda Pàtrocle a abatre molts enemics, fins que s'enfronta amb Hèctor i mor a les seves mans (cant XVI). Quan Aquil·les se n'assabenta, la seva còlera d'abans és substituïda pel dolor i l'ansia de venjança, malgrat que Tetis li ha advertit que ell perirà tot seguit de la mort d'Hèctor. Així i tot, Aquil·les accepta l'oferta de reconciliació d'Agamèmnon i es llança de nou al combat amb l'objectiu d'acabar amb Hèctor. Després de fer una gran matança d'enemics, troba Hèctor, que en un primer moment fuig corrent al voltant de Troia. Aquil·les el persegueix fins que l'altre li planta cara. Finalment Hèctor mor d'un cop de la seva llança (cant XXII), però Aquil·les no en té prou i arrossega diverses vegades el cadàver de l'odiat enemic a l'entorn de Troia. A més es nega a retornar el cos, i no és sinó forçat pels déus que el lliura al vell Príam, pare d'Hèctor i rei de Troia, a canvi d'un fort rescat quan aquest va de nit al campament aqueu. Allà ploren junts Aquil·les i Príam, solidaris en la dissort humana. El poema s'acaba amb els funerals d'Hèctor.

El poeta fa que aquest episodi representi el total de la guerra per mitjà d'algunes escenes. Així, als primers cants, la presentació dels contingents grecs o el duel de Paris i Menelau per Hèlena, durant el qual, a més, Hèlena, des de les muralles, identifica a Príam diversos cabdills grecs, són fets que tindrien sentit a l'inici de la guerra i no al cap de nou anys de setge. Igualment, al cant XXII, la mort d'Hèctor, el principal defensor de Troia, simbolitza la caiguda de la ciutat.

El fet de centrar-se en la ira d'Aquil·les dóna unitat al poema. Certament, que Aquil·les es retiri del combat permet que les gestes d'altres herois grecs com Diomedes, Àiax, Agamèmnon, Menelau o Odisseu quedin successivament en primer pla. Però aquests diversos episodis resten lligats amb l'acció principal i els uns amb els altres per mitjà de la tècnica de la preparació i la predicció dels esdeveniments posteriors. Així, per exemple, la derrota dels grecs s'anuncia ja al primer cant, tot i que no es produeix fins al VIII.

L'Odissea

El poema homèric de l'*Odissea* té una organització interna força més complicada que la de la *Iliada*: mentre que l'argument de la *Iliada* és lineal, l'*Odissea* presenta la narració en diverses trames. El protagonista és Odisseu (Ulisses), que, després de lluitar a Troia, pateix moltes vicissituds abans de tornar a la seva pàtria.

- Cants I-IV: donen a conèixer els efectes que els vint anys d'absència d'Odisseu tenen a la seva illa, Ítaca. El casal d'Odisseu està ocupat per un grup de nobles itaquesos que s'hi han instal·lat i que en consumeixen els queviures en banquets continus, tot esperant que Penèlope, la muller d'Odisseu, es decideixi a casar-se amb algun d'ells. El fill d'Odisseu, Telèmac, exhortat per Atena, surt a buscar notícies del seu pare.
- Cants IV-VIII: Odisseu, retingut durant set anys a l'illa de la nimfa Calipso, és deixat lliure per ordre de Zeus i se'n va amb una balsa. Però naufraga i arriba a les costes dels feacis, on el troba la princesa Nausica. El seu pare, el rei Alcínoos, l'acull al seu palau.
- Cants IX-XII: Odisseu narra a la cort d'Alcínoos les seves desventures des que va partir de Troia. Entre altres explica com es van escapar del ciclop Polifem, que els havia tancat a la seva cova, deixant-lo cec del seu únic ull. Això, però, provoca la ira de Posidó, el pare del ciclop, que no permetrà tornar l'heroi a Ítaca més que sense els seus homes i al cap de deu anys. En el camí escaparà dels encanteris de la màgica Circe, baixarà als inferns i defugirà l'encís de les sirenes fins a arribar a l'illa de Calipso.
- Cants XIII-XXIV: l'acció es concentra a Ítaca. Allà Odisseu és deixat pels feacis i allà, més endavant, Telèmac retorna del seu viatge. Per no ser reconegut, Odisseu és convertit en captaire per Atena i així arriba al seu casal, on és maltractat pels pretendents. Penèlope, rendint-se, proposa llavors una prova per escollir un nou marit: es casarà amb aquell que aconseguixi tensar l'arc d'Odisseu i travessar amb una fletxa una sèrie d'anelles de destràl. Cap dels pretendents hi reïx, però, en canvi, Odisseu sí que ho aconseguix. Tot seguit es dóna a conèixer i, amb l'ajut de Telèmac, mata tots els pretendents.

L'estil d'Homer

Alguns dels trets literaris més característics dels poemes homèrics, la *Ilíada* i l'*Odissea*, són:

- La claredat es deu a l'origen oral dels poemes. En efecte, els aedes havien de presentar l'acció de manera senzilla i directa perquè el seus oients la poguessin anar seguint.
- La tècnica dilatòria dóna suspense a la narració. Consisteix a anunciar allò que ha de passar i intercalar tot seguit episodis que en retardin el compliment. Així, a la *Ilíada*, la derrota dels grecs, decidida per Zeus al cant I, no es produeix fins al VIII.
- Els símls també provoquen demora en l'acció alhora que serveixen per acostar-la al públic, ja que el poeta estableix comparacions amb personatges o fets més pròxims al seu auditori. És per això que els motius són extrets fonamentalment de la vida quotidiana o de la naturalesa. Un dels més freqüents és el que compara un heroi en lluita amb un lleó. Sovint el símil adquireix vida pròpia i s'allarga més enllà del paral·lelisme amb la cosa descrita. Una altra funció dels símls és introduir varietat a la poesia i d'aquí que n'hi hagi més a la *Ilíada* que no a l'*Odissea*, on els escenaris són molt més variats.